

A Szentháromság tér és környezetének története

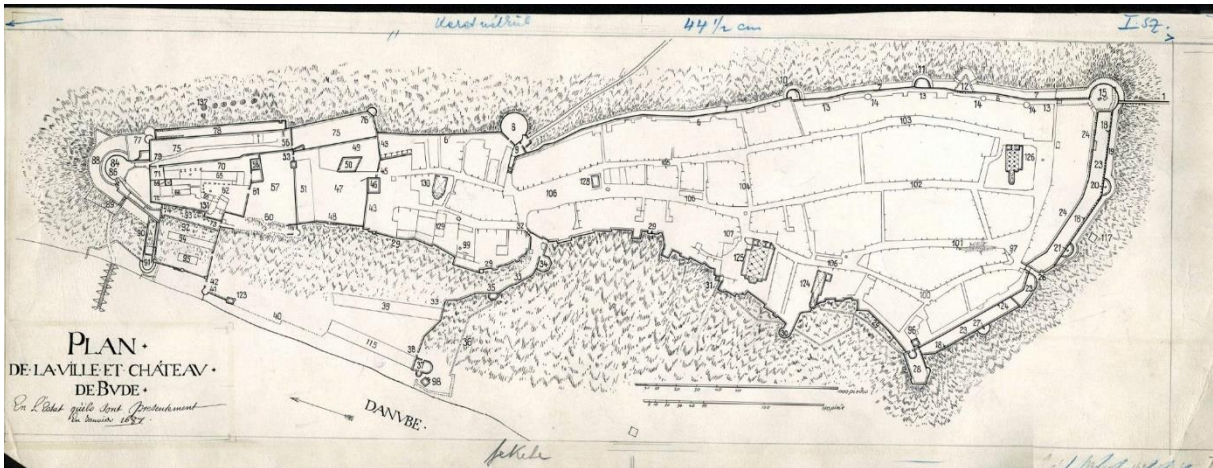

Középkor és a török-idők

A Várhegy benépesülésének története érdemben onnan számítható, amikor IV. Béla Óbudáról telepítette Budára a királyi székhelyet, ezzel tulajdonképpen létrehozva Buda városát (előtte egy falu állt itt). A mai Mária Magdolna-templom és a mellette lévő Táncsics Mihály utca környékére eső királyi székhelyen a magyarok, délebbre a Nagyboldogasszony-templom közelébe a németek költöztek. Innen a török-korig folyamatos fejlődésről adnak számot a krónikák; több királyunk bővítette-alakította a várat, amely központi elhelyezkedésének köszönhetően az ország egyre fontosabb kereskedelmi és kulturális központjává, valódi fővárosává vált.

A Várhegy középső és északi részére települt lakosság igazi zegzugos, sikátorokkal zsúfolt középkori várost hozott itt létre, amelynek igen fejlett vízvezeték-rendszere volt (a török időkben pusztult el). Oláh Miklós esztergomi érsek meg is jegyezte Hungaria című művében (1536): „a Várhegy belseje a számtalan borospince miatt valósággal üres.” A Nagyboldogasszony-templom nyugati homlokzata előtt a keskeny Ötvös utca húzódott. Az Európában megszokott középkori téralakítási rendszer, a főtemplom előtti tér kiépítése itt nem volt jellemző, hiszen e bazilika mellett egy temető, a Szent Mihály és a Szent Lászlókápolnák álltak. A vásári játékok színhelyét ezért a Fűszeresek és Szatócok sora, a jelenlegi Tárnok utca töltötte be.

Buda legfontosabb szabályozási ügyeit rögzítette, egyben a város legfontosabb történeti forrását jelenti a Budai Jogkönyv (1405-1421), amely pontosan meghatározta, hogyan telepedhetnek le az árusok a Tárnok utcában, a város legfontosabb terén, ahol hetente két piacot tarthattak. Eszerint a gyümölcsáros kofák telepedhettek le a Nagyboldogasszony templommal szemközt, akik kilencen lehettek (hat német, három magyar). Őket a sajtárosok, majd a patikusok követték. A tyúkárosok helye „a kőből épült üzleteknél, a mészárszékekkel szembeni sarokháznál” volt. A piactér északkeleti végét a németek plébániája, a Nagyboldogasszony-templom zárta le.

1. A budai vár helyszínrajza, Joseph Haüy, 1687 - BFL XV.16.a.20341

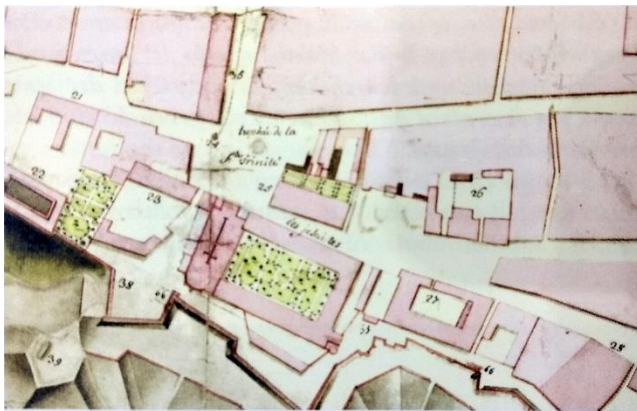
A Várhegyen a legtöbb topográfiai változáson a középkor óta ez a terület, a jelenlegi Szentháromság tér ment keresztül. Az 1493-as Schedel Krónika ábrázolása és 17. századi felmérések bizonyítják, hogy a mai Szentháromság szobor környéke lakóházakkal sűrűn beépített terület volt, a főtemplom nyugati homlokzata előtt pedig keskeny utca húzódott. A középkori állapotokat legjobban tükröző Haüy Rabatta 1687-ben készült felmérésén a mai tér helyén kb. 10-12 ház szerepel, homlokzatuk átlagmérete a középkorban leginkább elterjedt 30 láb (kb. 9,5m) volt. Amikor 1686 szeptember 2-án, három év alatt lefolytatott két hosszú ostrom után a Lotharingiai Károly és Miksa bajor herceg vezette szövetséges keresztény csapatok visszafoglalták a várat, az alig volt több egy romhalmaznál. A Nagyboldogasszony-templom másik nevét a magas, díszes torony építettségéről, I. Mátyás magyar királytól kapta. Az ábrázolásokról ismert, egyszerű párkányokkal osztott nyolcszögletű torony a vár

ostroma után nyerte el a lapos tetővel fedett, dísztelen megjelenését. A romos épületeket a király nevében a Bácsi Udvari Kamara igyekezett benépesíteni. Buda tehát a fölszabadítást követő első évszázadban is erődváros maradt, amelynek külső képét, életét alapvetően meghatározta a katonák jelenléte. Ennek az időszaknak emlékét leginkább a dísz tér környéke őrzi, de a vár északi részére szintén katonai épületek kerültek.

Buda ostroma után teljesen eltűnt a város középkori arculata. A barokk, majd a klasszicista stílusban újjáépített épületek alatti, középkori mélypincék lassan feledésbe merültek, de később a korábbi házak maradványaival feltöltött helyiségek, kutak és szellőző nyílások lassan süllyedni kezdtek, így lehetőség nyílt feltárásukra. A Nagyboldogasszony-templom átalakításakor találtak egy több helyiségből álló pincét, amit a török korban föld alatti börtönként használtak. A templom nyugati homlokzata előtti útfelület több alkalommal is beszakadt 1897-ben, szintén a süllyedés miatt (volt, ahol 10 méter mélységű lyuk keletkezett). Mindegyik beszakadásnál középkori lakóházak félig betemetett pincéi kerültek elő. Az ebben az időszakban készült vizsgálat térképe is fennmaradt.

A jezsuita korszak

A város hamar benépesült (polgárjogot leginkább csak németek kaptak), 1720 körül a lakosság a külvárosokkal együtt 7-8 ezer fő lehetett, amivel a legnagyobbak közé tartozott az országban. 1761-re a népességszám már meghaladta a 15 ezret, közülük azonban csak kevesen laktak a várnegyedben (1750-ben 2389 személy élt itt). Buda élén hamarosan kialakult egy jómódú csoport, amelynek tagjai élethossziglan viselték a tanácsosi tisztséget és maguk választottak új tagokat a tanácsba, ahol a város bevételeit saját hitbizományként kezelték. Az ő kezükbe került a Mátyás-templom és a környező épületsorozat is a jezsuita rend feloszlatása után.

2. Francois Langer, Buda térképe, 1749 - Hadtörténeti intézet térképtára G 1 h 67-1.

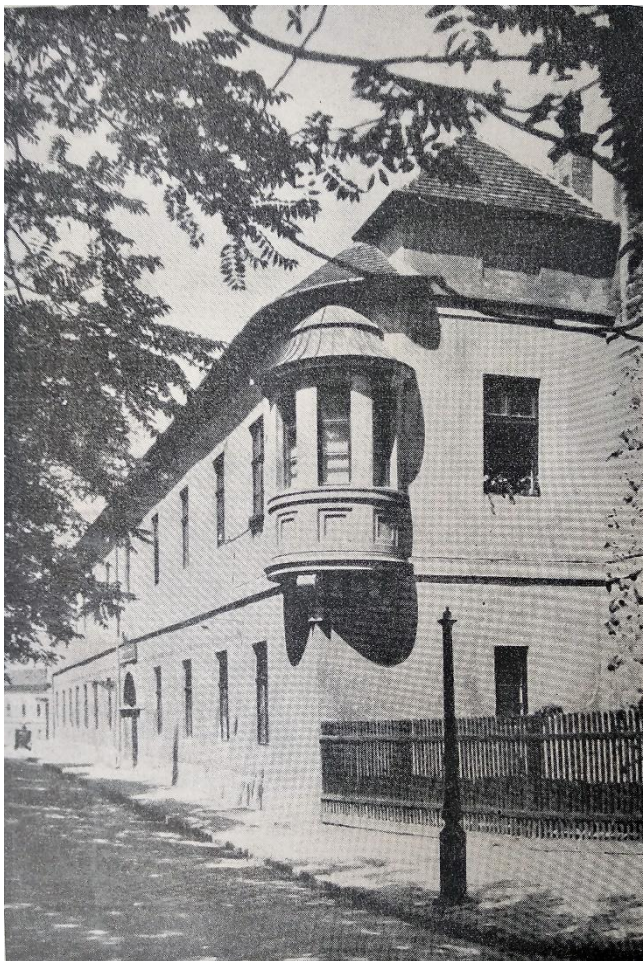
Buda életében, amire az elnevezései is utalnak (bei der Säulen, beim Rathaus, bey denen Fleischbänchen, 1763-ban Jesuiter Platz). Az egyik oldalán állt a városháza és a mézarszékek, a másikon pedig a Nagyboldogasszony-templom és a város plébánosi teendőit 1773-as feloszlatásáig fenntartó jezsuiták szemináriuma és konviktusa. Ez a felállás jelképe is volt a város vezetése és a jezsuiták közt fennálló, kegyúri jogok miatti ellentétnek. Ettől délre, az oszlophoz közel épült a Szent Ignác kút. A Tárnok utca sarkán a város egyetlen – források által táplált – díszkútja a tönkrement vízvezeték-rendszer újbóli kiépítésével megbízott Kerschensteiner Konrád fráter tiszteletére készült, aki 1718-ra sikeresen elvégezte a feladatát. Az 1722-ben készült kutat 1773-ban áthelyezték a Boldogasszony-templom homlokzatára, helyére 1784-ben a városvédő Pallasz Athéné egész alakos szobrát emelték. A kutat a 19. század végén városrendezési indokkal elbontották és végleg megszüntették.

Az 1696-ban készült telekösszeírás (Zaiger Über die Vöstung. BFL, Buda város levéltára, Telekkönyvi iratok gyűjteménye 18/8. 149.) már a maihoz hasonló teresedést mutat. Egyedül az Országház utca déli folytatásában álló sarokház maradt meg az ostrom után, amelynek „még sok jó fala és jó pincéje van.” 1691-ben nagy pestisjárvány volt, amely után a városi tanács fogadalmi oszlop felállítását határozta el a téren. A szobor 1706-ra készült el, de már 1713-ra egy díszesebb, nagyobb oszlopot helyeztek ide – a tér első elnevezését (bey der Säulen) is innen kapta. A Szentháromság tér kettős szerepet játszott

3. A Mátyas-templom és környezete - Zombory Gusztáv, Vasárnapi Ujság 1858. 12. sz 137.

4. Az északi iskolaépület részlete 1945 előtt in: LÓCSY Erzsébet, A Budavári Hess András tér

Buda visszafoglalása után I. Lipót kijelölt ugyan egy budai épületet a jezsuitáknak, azonban ez nem volt megfelelő számukra. Széchényi György prímás segített a rendnek: három alapítványt tett a javukra: akadémiai és egyetemi kollégium, papnevelő intézet, valamint világi ifjak számára konviktus létesítésére uradalmakat adományozott. A Nagyboldogasszony-templomot jelölte ki plébániatemplomnak, emellett a templomtól északra egy további telket adományozott nekik. Ide három hónap alatt felhúzták az egyemeletes kollégiumot. innen aztán hamar akartak építkezni, de csak 1702-re fejeződött be. A „társoda” a jezsuiták lakhelye volt házi kápolnával, könyvtárral, a tartományfőnök számára berendezett díszes lakosztállyal, gazdag plasztikai díszű refektóriummal.

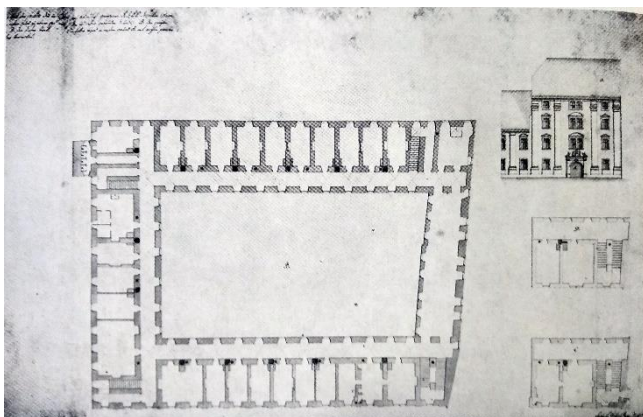
A templom eddig szabad, a 16. századig temetőként használt területét építették be a papnevelde és a konviktus közös épületével (amely addig a kollégiummal közös épületben működött). Építéséhez a templom déli oldalánál 1702-ben fogtak hozzá, a ház pedig 1703-ban már tető alatt állt, de a vakolás, berendezés, boltozatok megépítése elhúzódott. A kollégium végül 1715-ben készült el, de 1722-ig még jelentős összegeket fordítottak a teljes kiépítésre. Széchényi érsek harmadik alapítványa, a magasabb iskola, az akadémia valósult meg legkésőbb, csupán 1713-ban nyílt meg – önálló otthon híján szintén a kollégium egyes termeiben. A teológia megindulásakor (1714/15) a budai jezsuita gimnáziumnak 226, a filozófiai tagozatnak pedig 100 diákja volt. 1737-től kezdve az összlétszám már meghaladta az 500 főt, ezért 1747-ben vele szemben új, egyemeletes akadémiai épületet emeltek, amelynek díszes homlokzata a Szentháromság térre nézett. 1748/49-től már hat tanár tanított a gimnáziumban, ahol megszűnhettek az összevont osztályok az új épületnek köszönhetően. 1757-re érte el az iskolaegyüttes a legnagyobb méretét, ekkor 788 fő tanult itt.

1723-ban Buda leégett. A Nagyboldogasszony-templom homlokzata és kisebb, északi tornya egy robbanástól (felrobbant a lóportár) bedőlt a templomba, elpusztítva a karzatot, az orgonát és a templom teljes berendezését. A templomot érintő építkezések a jezsuiták ideje alatt két szakaszra oszthatók, amelyben az 1723-as tűzvész jelent éles cezúrát. A templom gótikus szerkezetét nem építették át a helyreállításkor, a jezsuiták csak a kornak megfelelő, barokk belsővel látták el a templomot, ekkor készült Esterházy Pál nádor adományaként a barokk főoltár (e dátumhoz kötődik még, hogy Buda házainak faszindelyes tetőit az egész városban cseréptetőre cserélték). A város összes körmenete és ünnepe érintette a Nagyboldogasszony-templomot, ugyanakkor 1770-80 körül már látható a terület súlypontjának áthelyeződése a Várdomb déli oldalára, a palotához. Addig jellemzően a Viziváros és a Vár lakói működtek együtt (kisebb mértékben a Tabán lakossága is, de ők inkább görög-keletiek voltak), innentől viszont a palota udvarán tartották a visszavívás ünnepét a Császárrés (ma Kapisztrán tér) helyett (szept. 2.), illetve Szent István ünnepét (aug. 20.).

5. Az egykori jezsuita akadémia épülete 1900 körül

Az akadémia épülete csak 1747-re épült fel a kollégiummal szemközti telken. Egyemeletes, szabadon álló építmény volt ez, amelynek hosszabb oldalán két kapu nyílt, főhomlokzata pedig a Szentháromság tér felé nézett. Ezen oszlopok (propylaeum) emelkedtek a tető magasságáig, a tető fölé pedig kisebb torony épült. E homlokzatot szentek szobrai díszítették. A belső az ország korabeli iskolái közül díszével és tágasságával tűnt ki: központja a nagyterem volt, benne az aula (nézőtér) és a theatrum, a jezsuita oktatási rendszerben fontos szerepet játszó színelőadások számára. A tantermek az emeleten helyezkedtek el.

6. Az egykori jezsuita kollégium alaprajza és főhomlokzatának részlete, 1766. évi felmérés

1765-66-ban Magyarország minden iskolaigazgatójának jelentést kellett tennie az általa vezetett iskola épületéről (keletkezés, állapotok). Az ekkori felmérés rajzai tekinthetők az utolsó hiteles forrásnak arról, hogyan működött itt a jezsuita iskola 1773-as feloszlásukig, ekkor Jäger János Henrik mérte fel a papnevelde. A templom déli oldalához hozzáépült papnevelde 14 tengelyes, kétemeletes főhomlokzatát egytagú párkány zárta le. Minden dísz nélkülöző, egyszerű homlokzatán szalagkeretes ablakok nyíltak, az északról számított harmadik tengelyben

ikerablakokkal. E harmadik tengelyben kosáríves kocsiáthajtó nyílt, melyen át a városfalhoz lehetett jutni. Mellette állt díszes főkapu, íves timpanonjában az alapító Széchényi György címerével. A homlokzat mögött hosszú folyosó húzódott, melyből a termek sorát lehetett megközelíteni. A földszintem tágas refektóriumot, konyhát, éléskamrát jelölt meg a felmérő. Az épület észak-déli irányban húzódott és hátsó homlokzata a főhomlokzathoz hasonló kiképzést nyert. A várfal felé kert, valamint gazdasági épületekkel körülvevő udvar látható a felmérésen.

A jezsuita építkezések nem tettek jót a templomnak: míg a 17. századi ábrázolások körüljárható, városképileg hangsúlyos épületként mutatják, a 18. századtól csupán a Jezsuiták barokk épülettömbjének részeként szerepel. Az épületek körbeölelték a templomot, északról a szeminárium épülete kapott közvetlen kapcsolatot a templommal, déli homlokzata pedig ennél is rosszabbul járt. A déli jezsuita épület (papnevelde) nyugati, utcai szárnya az első boltszakasz közepének magasságában csatlakozott a templom falához; a késő-gótikus Mária-kaput rejtő falszakaszt elvágva, a Mátyás-torony első három szintjét pedig takarva. A tetőgerinc fölé csak a Mátyás-torony felső két szintje nyúlt.

Kapcsolódó terek

Hess András tér

E téren halt meg Abdurrahman, az utolsó budai pasa 1686-ban. A Hess András tér egykori neve többször változott (sokáig hívták Ötvös utcának az itt letelepült ötvösök miatt, majd volt Zöld fa tér, Iskola tér, Collegium tér, stb.), de már az 1687-es Haüy-féle térkép piactérként jelöli. 1936-ban itt állították fel XI. Ince pápa szobrát, aki támogatta a török kiűzését – innentől 1954-ig XI. Ince pápa térként szerepelt a térképeken; ezt követően nevezték el Hess Andrásról, az első budai nyomdászról. Az ő nyomdája Európa legkorábbi nyomdái közt volt, itt jelent meg 1473-ban a Budai Krónika is.

7. A Vörös sün-ház főhomlokzata 1945 előtt
in: LÓCSY Erzsébet, *A Budavári Hess András tér*

Itt állt a Vörös sün fogadó, amelynek egyik, középkori épülete állítólag valaha a pálosoké volt és egy időben itt őrizték Remete Szent Pál testét. A török kiűzésekor négy ház állt itt egymás mellett, amelyek jelentősen megrongálódtak az 1686-os ostrom alatt. Az újjáépítés során egyesítették az épületeket és ettől kezdve a Fortuna szálló megépítéséig (1785) ez volt a budai Vár egyetlen vendégfogadója. Nem csak az utazók számára volt azonban fontos épület, de a helybeliek fő szórakozóhelyévé is ez vált – itt tartották Buda első színházi előadásait is. A Fortuna szálló megalapítása után vesztett a jelentőségéből, végül 1805 és 1808 között szűnt meg, innentől városi leányiskola működött az épületben.

Régi budai városháza

Ezen az épületen a XIII. századtól máig tetten érhetők a különböző korok építészeti jellegzetességei. A

8. A Szentháromság tér 1850 körül, Alt Rudolf rajza
in: ZÁDOR Judit, *Topográfiai változások Budán, a Szentháromság tér környékén a pinckutatások tükrében*

török kiűzése után, 1688-ban kapta meg a városi tanács az itt állt romos, középkori épületet, hogy abból városházát alakítsanak ki. A romos épületet nem bontották el, helyette Venerio Ceresola császári építőmester irányítása alatt átalakították és helyreállították. Ebben az épületben kapott helyet a tanácsterem mellett az őrseg központja és börtöne, de ide került borkimérés, pékség és mészárszék is. Homlokzata a végső állapotát 1774-ben nyerte el, visszafogott, barokk stílusban,

valamint ekkor készült el Napaumer Máté építőmester vezetésével a rokokó fölépcsőház. Sarkán álló kis kút (a már említett Szent Ignác-kút) fölé pedig Pallasz Athéné teljes alakos szobra került, pajzsán Buda címerével. Carlo Adami ingyen adta a szobrot a városnak, budai polgárságot kért érte cserébe.

E ház pincéjében van egy ajtó, ami a budai barlangrendszerbe nyílik, ezért a második világháború alatt sokan használták óvóhelyként. A 2017-es felújítást követően a Pallasz Athéné Dominus Animae Alapítvány költözött ide, akik közgazdaságtudományi doktori iskolát tartanak fenn.

9. A templom szentélye és a jezsuita kollégium felmagasított keleti homlokzata a Schulek-féle műhelyépülettel, 1877 előtt - BTM KM F, 58.2.7

10. Györök Leó festménye (1847-1899)
Az Albrecht út, 1880-as évek - BTM FK 13.467

Hillebrandt munkája

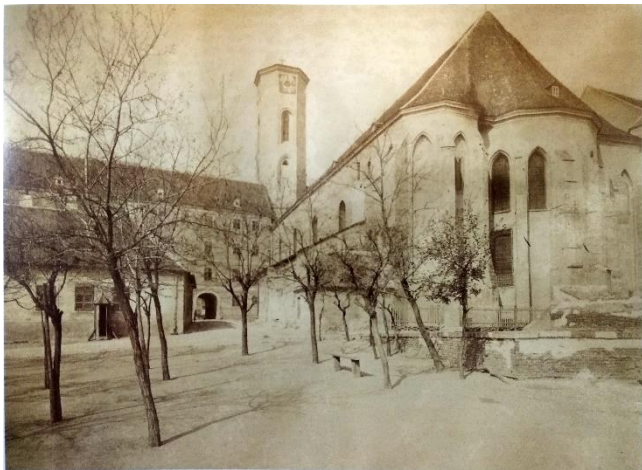
Amikor 1773-ban XVI. Kelemen pápa feloszlatta a jezsuita rendet a templom kegyura Buda város tanácsa lett – ekkor azonban még megmaradt az épületegyüttes funkciója és megjelenése is. A három ex-jezsuita épület sorsában II. József oktatásügyi intézkedései hoztak változást: 1783. november 28-i rendelete az egyetemet (Nagyszombatról) Pestre; az új, egyetemes papneveldeket Egerbe, Zágrábba, illetve a budait a pozsonyi várba helyezte át, valamint intézkedett a kormányshékek áthelyezéséről is. Mivel az uralkodó 1785. augusztus 11-én elrendelte a két kormányhivatal (a Magyar Udvari Kamara és a Helytartótanács) egyesítését (ugyanebben az évben II. József rendeletére elárverezték a templom Pozsonyból visszakerült középkori kincseit, így azok végleg elvesztek), így az épületek új rendeltetésüknek megfelelő átépítése is sorra került. Mivel a kollégium épületének egy korábbi, kisebb átalakítását Franz Anton Hillebrandt végezte, a jelenlegi átalakítást is ő, illetve fia, Joseph irányította. Tervek ugyan nem maradtak fenn, de a Schulek-féle átalakítás miatt következtetni lehet az ekkori állapotokra.

A kollégiumépület a rend feloszlata utáni rendeltetését adatok hiányában nem lehet meghatározni, annyit azonban tudunk, hogy a kollégiumot az egyetemes papnevelde

11. A templom homlokzatraja az átépítés előtt
BTM 51.41.85

12. A templom az átépítés előtt, délkelet felől, 1872-74
között - BTM KM F, Ltsz, 3274

felállítása és a nagyszombati egyetem ideköltözése miatt jelentősen kibővítették, az egyemeletes épület főhomlokzatát egész hosszában háromemeletessé alakították, illetve ismeretes, hogy az akadémia épületét a teológiai kar céljaira vették igénybe. Valószínű, hogy nem végeztek jelentős átalakítást, ugyanis a források csak „letisztításról” és meszelésről számolnak be. A papnevelde külsején nem hozott változást az átalakító munka. Az épület 1858-ban készített metszete (Vasárnapi újság, 1858) semmilyen eltérést nem mutat Jäger majdnem 100 évvel korábbi (1766-os) felméréséhez képest (A fametszet valószínűleg Zombory Gusztáv alkotása lehet csakúgy, mint a két évvel később készült, hasonló vízfestménye is). Mivel Joseph Hillebrandt egy kérvényében külön kiemelte a „bureaux” építésében kifejtett munkáját (e néven említették a papneveldét még a XIX: században is), ez csak a belső módosítását, az új igényeknek megfelelő kialakítását jelenthette.

1790-ben, József halála után a Magyar Kamara és a Helytartótanács ismét szétvált, a Szentháromság téri épületekben pedig a Kamara és utódszervei maradtak. 1849 után a Pénzügyigazgatóság, majd a kiegyezést követően a Pénzügyminisztérium hivatala működött itt. 1867-ben az Akadémia épületét a magyar állam megvásárolta ugyan a Pénzügyminisztérium számára, de az együttest végül 1901-ben lebontották, helyére pedig a tér északi lezárásával felépítették a Pénzügyminisztérium új épületét.

A déli, korábbi jezsuita papneveldét és konviktust a központi papnevelde (Seminarium generale), illetve szintén a Kamara és utódai használták, de épülete

megmaradt korábbi formájában. Kis híján hatalmas tragédia történt azonban 1849. május 13-án, amikor a szabadságharc ostromló serege a Gellért-hegyről lőtte a Halászbástya Pest felé célzó ágyúit. Egy gránáttal levegőbe röptették a déli kamara-épület (volt papnevelde) melletti lőporraktárt. A templom szentélyének falai megrepedtek, ablakai betörték, tetőzete pedig a kamarai épületével együtt kigyulladt. A tüzet szerencsére sikerült eloltani.

A nagy átalakítás

A Várhegy vizsgált területének legfontosabb és szerencsénkre legjobban dokumentált, a szabadságharc és a századforduló közötti időszak a tér épületeinek jelentős átalakulását hozta el. A Mátyás-templom átalakítására Schulek Frigyesét megelőzően is született egy terv: 1854-ben Máltás Hugóval terveztek egy szimmetrikus, neogót épületet, ami pénz hiányában nem valósult meg. Máltás 1857 és 1859 között a terv csupán egy kis részét, a királyi oratóriumot és a templom díszkivilágítását készíthette el végül.

13. A Mátyás-templom távlati fotója dél felől, 1874 április
BTM KM F, F.63.357.14

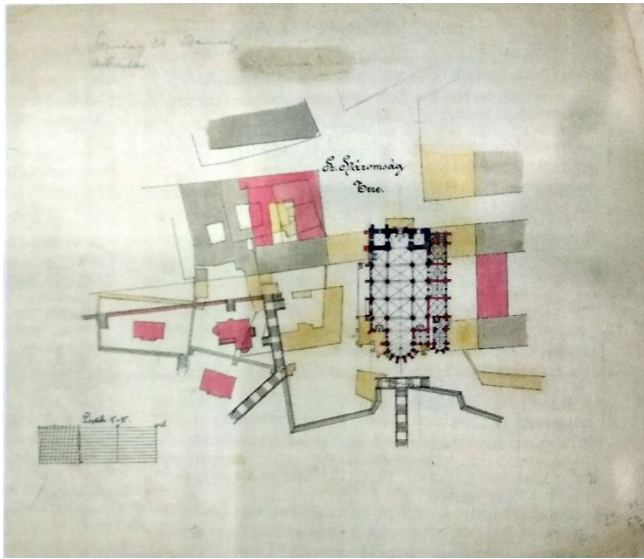

14. A templom nyugati homlokzata a déli jezsuita épület
homlokzatának részletével, ismeretlen rajz, 19. század első
fele - MNM MTKcs, T 158.

A kiegyezés közeledtével napirendre került a műemlékvédelem kérdése is, amelyet, megfelelő szervezet hiányában 1861-től az Akadémia látott el 1872-ig, a műemléki törvény megalkotásáig, aminek értelmében létrejött a MIB (Műemlékek Ideiglenes Bizottsága). majd az 1882-es törvény intézkedett a MOB (Műemlékek Országos Bizottsága) felállításáról. Innentől e bizottság látta el több mint egy évszázadon keresztül a magyar műemlékvédelem legfontosabb szervének szerepét. A Bizottság 1873. április 16-án bízta meg Schuleket, hogy „a tornyot tüzetesen vizsgálja meg, s az eredményt és az ebből következő restaurációs tervet a bizottság elébe terjessze.”

Bár Schulek csupán a felmérésre kapott megbízást, az első pillanattól a templom átalakítása, megtisztítása érdekében szállt síkra. Ez első tervektől ki akarta szabadítani a templomot a jezsuita épületek közül, de nehezen talált értő fülekre. Nem a szándékot kérdőjelezték meg, de a kivitelezés módja és lehetősége nehezen körvonalazódott. Schulek első tervein két tornya lett volna a templomnak, a déli épülettel pedig egy híd kötötte volna össze. A templom környezetére nézve Schulek terve csak a déli homlokzat melletti talajszintsüllyesztést irányozta elő, amellyel a déli oldalkapuk középkori járószintjéhez igazodott. Az északi oldal tervezését egyelőre az utókorra hagyta (1875), sőt, mivel a templom kiszabadítása még a déli oldalon is bizonytalan volt, az 1873-as terven egy átkötő folyosó gondolatát is felvetette – ezzel is megoldható lett volna a

Mária-keresztély kiszabadítása, amelynek analógiáját a bécsi Stephansdom Singerortájában látta. Még ugyanebben az évben maga Ferenc József is jelentős pénzösszeget adományozott a templom újjáépítésére, így elhárultak az akadályok és a Bizottság megbízta Schulek Frigyest a helyreállítással.

15. Helyszínrajz, 1877 - BTM KM ÉGy, VI-3, 61.37.11.

fog kellően megfelelni, ha annak környéke is egy monumentális műemlékhez megfelelően rendeztetik.”

Friedrich Schmidt 1876-ban készített talajfelmérési jelentése szerint jezsuita épületet a Mária-keresztély egészen a kapusíkátorig le kell bontani. Schulek 1877-ben és '78-ban rajzolt újabb terveket a templom

16. A Mátyás-templom látképe északkelet felől, Nádler Róbert festménye, 1899 - régi ltsz. MOB 18

1875-ben Schulek benyújtott egy környezetrendezési tervet annak kapcsán, hogy a déli kiskapu rekonstrukciója és a déli oldal helyreállítása csak a talaj középkori járósíntre való leszállításával lehetséges. Javasolta több közlekedési út kialakítását: a Halászbástyától egy lépcsőzet építését lefelé az Albrecht (ma Hunyadi János) útra, a templom déli oldalával szembeni kisebb épületek lebontását, helyükön kert kialakítását, a keleti, új út mentén villák építését, valamint a Szentháromság tér északi oldali bővítését. Gedoly Ferenc bizottsági jegyző a Közmunkatanács a kérdést tárgyaló ülése után ezt írta: „[Az, hogy e templom] a műépítészetnek mintaképül szolgáljon s a fővárosnak egyik díszét képezze - csak akkor

környezetére. Ezek között akad helyszínrajz, de távlati látványterveket is készített. Az északi oldali bontás körül ekkor még nagy viták folytak.

Haladt a templomépítés, de a környezetrendezés még mindig nem dőlt el. Schulek ezért 1885-ben újabb tervet készített, az építéssel közvetlenül megbízott döntéshozók azonban (Budavári Főegyház Építési Bizottsága, BFÉB) nem tárgyalta meg azt. 1885-ben a templom és a kollégium épületének elválasztása céljából az egykori kollégium templomhoz csatlakozó déli részéből elbontott egy négytengelynyi épületrészt, a déli épületszárny bontása előtt pedig újra felmérte a lebontandó helyiségeket, amelyre végül 1887 júniusában került sor, összesen 16 méter hosszan. A kapcsolódó terven a bontást a kapualj utáni első traktusig bezárólag jelölték, a déli irányban ezután következő lépcsőház megmaradt. 1887 szeptemberére be is

17. A régi pénzügyminisztérium (déli jezsuita épület), Zubriczky József fotója, 1906

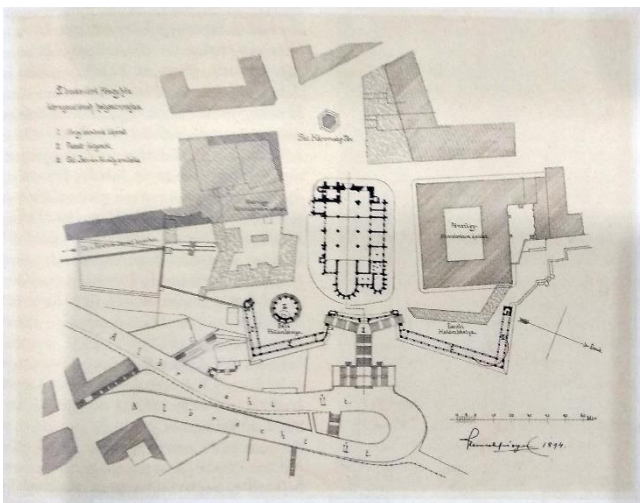
fejezték az átalakítást, a volt papnevelde újonnan kialakított, 13 méter széles északi falán pedig két szobrot is elhelyeztek.

1888-ban a templom építési bizottsága hírül vette, hogy a Pénzügyminisztérium a déli Halászbástyán egy háromemeletes ház építését tervezi. Ez a templom körüli terület használatát is korlátozta volna, de látványában tett volna igazi kárt: a Duna felől nézve eltakarta volna. Végül a vallás- és közoktatásügyi miniszter járt közben, hogy az építkezés ne kezdődhessen meg.

18. A déli Halászbástya építése 1900 körül
BTM KM ÉGy, ltsz. n.

1894-ben a Mérnöki Hivatal felkereste Schuleket, hogy intézkedjen a környezet rendezése ügyében. Ő ekkor magának kérte a környezetrendezés és a nagylépcső tervezését is, amit meg is kapott. 1894 október 27-én szólalt fel a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet ülésén, ahol a déli jezsuita épület melléképületei, valamint a Halászbástya északi részéhez kapcsolódó pénzügyminisztériumi épület bontását és a Szentháromság tér északi (pénzügyminisztériumi) épületének visszavágását javasolta. Itt jelenek meg a Halászbástya új épületeinek tervei, amelyekre indoklásul ezt mondta: „a Halászbástya folyosói a páratlan kilátás keretétől szolgálnak, a látványban gyönyörködőket pedig védik az időjárás viszontagságaitól.” Mint mondta, az itáliai camposantók kerengői szolgáltak ehhez mintául. A Szent István-emlékmű kialakítását úgy tervezte, a centrális építmény alatt kapna helyet a trónuson ülő király ércszobra, talpzatán oroszlánokkal, a reliefek a templom- és várépítkezéseket jelölnék, a kupola belső boltíókjába pedig a tizenkét apostol mozaikja és falképei kerülnének. Ennek előképe Friedrich Schmidt két mauzóleum-terve volt, ekkoriban egész Európában nagy divatja volt ugyanis a centrális terek parabolaívvel (boglyaívvel) való lefedésének. Bár Schuleck Szent István-emlékműve nem valósult meg (Stróbl Alajos levelet írt Wekerle Sándor miniszterelnöknek, ő lovasszobrot javasolt. Nem sokkal ezután leiratot kapott a MOB – Millenniumi Országos

19. A Schulek-féle átépítés utáni állapot, 1896
MNM TK, 56.524

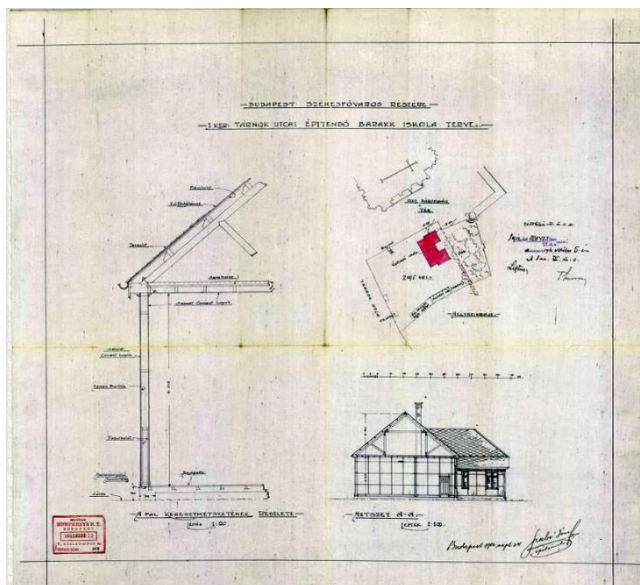
Bizottmány – amelyben lovasszobrot kértek a mauzóleum helyére), a Halászbástya bástyaiban ez a Schmidtre visszavezethető formavilág köszön vissza.

1895-ben a terület rendezésére vegyes bizottság alakult a Minisztérium, a Főváros, az FKT (Fővárosi Közmunkák Tanácsa) küldötteiből, amelynek tagja volt Schulek is. A bizottság helyeselte Schulek tervét a Halászbástya kiépítésére és a környezetrendezésre, majd megállapodott a költségek elosztásáról. Eredetileg Schulek a Halászbástya északi tornyát szánta a honfoglalás milleniumi szoborcsoportjának helyszínéül, de nem az ő tervét választották végül, ugyanígy a templom déli oldalán primási palotát akart építtetni a bizottság, de ez nem valósult meg. Az FKT 1898-ban fogadta el a Halászbástya terveit és költségvetését, egy évvel később kapott építési engedélyt, ekkor el is kezdték megépíteni a barokkos, szimmetrikus díslépcsőt és a neoromán bástyát, valamint Schulek újjáépítette a Jezsuita lépcsőt is, ami a Halászbástyától délre vezet le a Vízivárosba. Az építmény végső átadására 1905. október 9-én került sor, míg Szent István emlékművét 1906 május 21-én avatták fel Ferencz József és Wekerle Sándor jelenlétében. Végül úgy egyeztek meg, hogy a szobrot Stróbl mintázta, de a talapzatot a négy oroszlánnal Schulek tervezhette meg. A Halászbástya építésekor és a Jezsuita-lépcső átalakításakor egy emberi csontokkal teli kazamatát is találtak, amit úgy fedtek el, hogy az könnyen kibontható és kutatható legyen; de felszínre kerültek a Szent Miklós-templom falai is, aminek helyét a '30-as években pergola jelölte.

Schulek egy a magyar múlthoz méltó középkori koronázótemplomot akart építeni a Várhegyen, amely uralja a várost; helyette azonban egy minden részletében gazdagon kidolgozott historizáló, összművészeti alkotás született. 1896-ban felszentelt temploma mellé nagyívű környezetet is képzelt. Nem volt elég számára a templom kiszabadítása, a Szent István-szobor és a Halászbástya felépítésével méltó historikus keretet akart teremteni a nemzet koronázó templomának, amelynek jelentőségét jól mutatja, hogy ma is – miközben koronázó-funkcióját rég elvesztette – az ország leglátogatottabb turisztikai attrakciója.

20. század

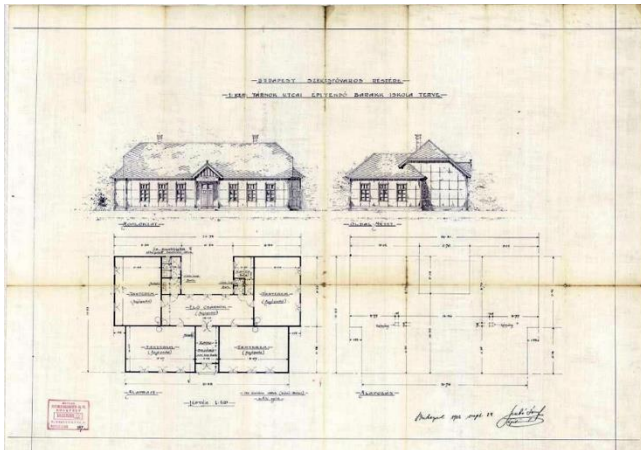
Még 1906-ban, a tér rendezésének véglegesítése során úgy döntöttek, végleg elbontják a volt papnevelde épületét. Az ezt követő időszakról csupán egy 1912 és 1918 között született engedélyezési

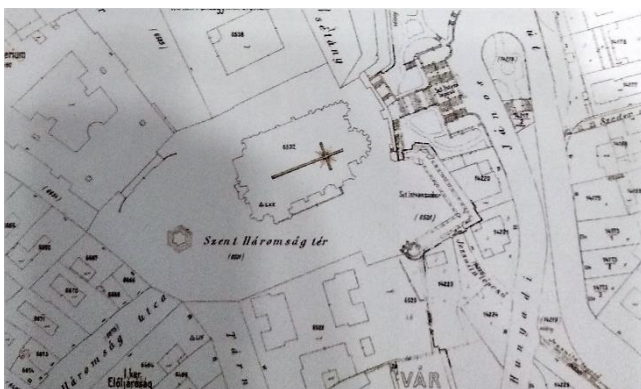
20. Az iskola helyszínrajza, 1912
BFL - XV.17.d.329 - 6529, 1-10. f.

tervdokumentáció és egy-egy megjegyzés tájékoztató. Az 1912-es rajzokon jól látszik a Három barakk-iskolának (egy helyen leánylíceumnak) nevezett U alaprajzú épülettömb, amely a Mária-kapu magasságában épült fel Szabó József és Brunner Ferenc tervei alapján (Magyar Humphreys Rt.). A Barakkiskola ideiglenes jellegű, gyakran szállítható rendszerű oktatási épületet jelöl, amelyet átmeneti időre, rendszerint tíz évre terveztek, amíg a végleges épület el nem készül. A barakkiskolák sajátossága volt, hogy csak a legszükségesebb helyiségekkel bírtak, az adminisztratív és melléképületeket ezekben minimálisra szorították. A földszintes, a Tárnok utca felé hosszanti oldalával forduló, főépületén

21. Az iskola terve, 1912 - BFL - XV.17.d.329 - 6529

22. Budapest székesfőváros kataszteri térképe 1918-1946k.

kontyolt sátortetős épület héttengelyes homlokzatának közepére helyezték a timpanonnal kiemelt bejáratot. E mögött hosszú előtér kapott helyet, amelyre merőleges folyosóról nyílt a szimmetrikusan elhelyezett négy tanterem. Külön érdekesség, hogy az 1918-as helyszínrajz az épülettel szemközt annak pontos alapját tükröző, második épületet is jelöl a Tárnok utca sarkán, de erről az épületről semmilyen további adat nem áll rendelkezésünkre.

Az 1920-as években egyre jelentősebbé vált a magyarországi idegenforgalom és turizmus, különösen a fővárosban. Ez bizonyította, a hatalmas idegenforgalmi gócpontok (Herkulesfürdő, Borszék, Abbázia, stb.) elvesztése ellenére a külföldiek számára érdekes és vonzó a magyar kultúra, ugyanakkor éppen emiatt, ahogyan egyre-másra kerültek történelmi műemlékeink a figyelem középpontjába, sokszor ezek rossz állapotára is ekkor figyeltek fel. Budapest 1927-ben hozott határozatot „a tulajdonában lévő műemlékszerű épületek fokozottabb védelmének, valamint a rajtuk végzendő munkálatok engedélyezésének”

szabályozására. Ezen belül is kiemelt figyelmet fordítottak a turisztikai attrakció fokozása, 1928-ban készítették el a Halászbástya és a Mátyás-templom díszkivilágítását, ami nagy sikert aratott. Ekkoriban kezdet divatba jönni Európában a műemlékek éjszakai megvilágítással való kiemelése.

Ekkor azonban egy ennél sokkal aktuálisabb probléma körvonalazódott: a templomon, puha mészkőből készült, alig negyvenéves átalakítások tönkrementek. 1933-ra a VII. kerületi és a Kőbányai plébániatemplomok mellett e templom lett a legsürgősebben restaurálandó templom a fővárosban. Óriási munkával, nagy nehézségek árán cserélték a korábbi szerkezeti és díszítőelemeket időtállóbb süttői és haraszi mészkőre. 1937-ben még bőven zajlott a felújítás, mivel azonban az jól haladt, megtartották itt a Szent István-napi ünnepséget. A Szent-István héten a templomban nagyzenekari apparátust igénylő műveket mutattak be, a főtemplom előtt pedig nagyszabású szabadtéri ünnepi hangversenyt tartottak. Ennek közönségét az ekkorra már lebontott barakkiskola helyén lévő üres telken helyezték el – kortársak beszámolóí szerint ez volt a világ első szabadtéri hangversenye.

Az ünnepség bár nem volt túl sikeres és magas költségekkel járt (Szendy polgármester ki is jelentette, hogy nem járul hozzá a jövő évi megtartásához), jó tapasztalattal szolgált a következő évben megrendezett eucharisztikus világkongresszus szervezésében, amelynek a Mátyás-templom és Szentháromság tér, valamint a helyszínrajzokon az ekkor már ismét üres telekként jelzett, egykori papnevelde telke is kiemelt helyszíne volt. A várható hatalmas látogatószám miatt újra szükségessé vált a templom környezetének rendezése. Felmerült a Szent István-szobor áthelyezése a méltóbb helyszínnek ítélt Szent István térre. A líceum lebontásával egy óriási tűzfal éktelenkedett a templom déli oldalánál. Ezt a területet (a Schulek által lebontott jezsuita épülettömb telkét) egyébként a

Miniszterelnökség vásárolta meg kifejezetten azért, hogy oda a Halászbástya és a Mátyás-templom együtteséhez méltó területrendezést hajtson végre.

23. Szentháromság tér mai állapota
in: SZÖVÉNYI Anna, (szerk.) *Budapesti terek*

Gally Ferenc-féle, valamint az 1755-től üzemelő Lessner János-féle cukrászdák, amelyeket a kommunista hatalomátvételt követően bontottak le (feltételezhető, hogy ezek helyén épült fel a tervezési területtel szomszédos, kétemeletes társasház Gulyás Zoltán és Reimholz Péter (IPARTERV) tervei alapján 1973-74 között). Az emellett Esterházy-palotát 1966-ban bontották le, hogy annak helyére 1968-69 között felépülhessen Kangyal Ferenc (BVTV) tervei szerint egy – számos kortárs által kritizált – 16 tantermes általános iskola.

Források

- *Buda város jogkönyve II.* Közreadja: BLAZOVICH László, SCHMIDT József, Szeged, 2001. [a témával részletesen VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza* című PhD disszertációjában foglalkozott (2002)]
- FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *A templom az 1867-es koronázás idején.* In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013).* Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.
- FARBAKY Péter – FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *A templom környezetének rendezése.* In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013).* Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.
- FARBAKY Péter: *A jezsuiták épületegyüttesének építéstörténete (1687-1773).* In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013).* Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.
- FARBAKY Péter: *A Nagyboldogasszony-templom építéstörténete (1773-1873).* In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A*

1941-re készült el a templom külső felújítása, amelynek során szinte újjáépítették a teljes homlokzatot, majd ezt a belső tér korszerűsítése követte – különös tekintettel a világítás- és fűtésrendszerre, de a díszítőfestést és festményeket is restaurálni kellett (Benczúr Gyula és Lotz Károly temperaképei díszítették a templomot, amik a beázások miatt igen rossz állapotban voltak). 1944-ben, mikor szinte készen állt a templom restaurálása, leszedették az ólomüvegablakokat és ládákból elrejtették, majd óvóhelyeken várták meg a templom dolgozóit, miként pusztítják el a bombázások 10 év munkáját.

A Világháborút követően pontatlan adatokkal rendelkezünk az itt állt épületekről, egy forrás szerint a mai park helyén (feltételezhetően annak déli oldalán) álltak az 1742-től működő

budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.

- FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *A templom Schulek Frigyes-féle „restaurációja” a 19. században*. In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013)*. Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.
- HALÁSZ Csilla: *Budavári séták. Házak, terek egykor és most*. Látóhatár kiadó, Budapest, 2017.
- HORLER Miklós: *A modern építészet történeti együttesekben és műemlékekben*. In: *A műemlék és környezete*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1978. július 31-augusztus 9. Egri Nyári Egyetem – Heves megyei TIT, ÉTK Nyomda, Budapest, 1978.
- HORLER Miklós: *Budapest műemlékei I*. Budapest, 1955. 430-431, 588-589.
- *Szervátiusz Jenő Általános Iskola története*. <http://www.szervatiusz.net/index.php/fooldal/az-iskola-tortenete>
- UrbFace: *A budavári általános iskola. A hatalmas kincsesbánya*. <http://urbface.com/index.html>
- UrbFace: *Szentháromság tér. Szentek, sírok és romok*. <http://urbface.com/index.html>
- KELÉNYI György: *Franz Anton Hillebrandt*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1976.
- KOLTAI András: *Jezsuita missziós központ Budán (1686-1773)*. In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013)*. Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.
- KOLTAI András: *Új élet a budai Várban (1686-1773)*. In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013)*. Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.
- LÓCSY Erzsébet: *A Budavári Hess András tér*. Képzőművészeti Alap kiadóvállalata, Budapest, 1961.
- MACZÓ Balázs: *A templom építéstörténete a két világháború között*. In: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013)*. Kiállítási katalógus. BTM – Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest, 2015.
- MÁTÉFFY Balázs: *A budavári Mátyás-templom*. Mátyás-templom gondnoksága, Budapest, 2014.
- S. NAGY Katalin: *Budapesti közterek*. In: S. NAGY Katalin (szerk.): *Vélemények, viták a vizuális kultúráról*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1982.
- SIKLÓSSY László: *Hogyan épült Budapest? (1870-1930)*. Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Budapest, 1931.
- SIMON Katalin: *Városi tér – egyházi tér. A katolikus egyház városi térhasználata a 18. századi Budán*. In: *Urbs, Magyar várostörténeti évkönyv XIV*. BFL, Budapest, 2019 (2020).
- SZÖVÉNYI Anna (szerk.): *Budapesti terek*. TERC, Budapest, 2021.
- ZÁDOR Judit: *Topográfiai változások Budán, a Szentháromság tér környékén a pincekutatások tükrében*. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: ERDEI Gyöngyi – NAGY Balázs, BTM, ELTE-BTK Középkori és kora-újkorai egyetemestörténeti tanszék, Budapest, 2004. 85-93.